

УДК 785 (477)

Нелюбов Р. М.*

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КОЛЕКТИВНОГО НАРОДНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО МУЗИКУВАННЯ

У статті розглядаються проблеми та висвітлюються перспективи самодіяльних оркестрів народних інструментів. Також обґрунтовано ідею колективного музикування як передумови творчих проявів оркестрантів.

Ключові слова: самодіяльний оркестр народних інструментів, народно-інструментальне колективне музикування, керівництво оркестром, музично-естетичне виховання, творчі здібності.

В умовах духовного відновлення суспільства, відродження національної культури України, важливе значення надається естетичному розвитку особистості, оволодінню цінностями і знаннями у всіх сферах мистецтв. У реалізації цього відповідального завдання значна роль належить педагогічному керівництву процесом музичного виховання, у тому числі і фахівцям, які працюють в галузі дитячо-юнацького народно-оркестрового виконавства.

Колективне народно-інструментальне виконавство, як складова музичного мистецтва, є одним із наймогутніших засобів виховання, що надає естетичного забарвлення усьому духовному життю людини. Якщо зміст культури особистості становлять естетичні, моральні та світоглядні цінності суспільства, то народно-інструментальна музика є інтонаційно-тембральним засобом вираження цих цінностей.

Народно-інструментальне колективне музикування є одним із найдемократичніших видів мистецтва, яке володіє багатим арсеналом засобів ідейно-емоційного впливу на слухачів, різноманітними формами концертної діяльності та участі в масових святах. Успішний розвиток цього жанру в художній самодіяльності пов'язаний із залученням у самодіяльні оркестри народних інструментів молодого поповнення і організації широкої мережі юнацьких оркестрів. Гра в оркестрі є також формою організації дозвілля дітей і підлітків, виховання їх громадських та естетичних почуттів. Тому самодіяльні оркестри народних інструментів можуть стати головним резервом професійних.

Методика роботи з учнями та студентами має цілий ряд особливостей: психофізіологічних, педагогічних і музично-естетичних. Важливим є визначення основних навчально-виховних завдань для керівників студентських колективів, надання їм конкретних методичних порад щодо вирішення багатьох проблем.

Відомо, що формування повноцінного музичного сприймання вимагає розвитку емоційної сфери учнів, художньо-творчої активності, здатності до розуміння і переживання музики, збагачення естетичного досвіду тощо. Ефективність цього процесу значною мірою визначається якістю педагогічного керівництва, яке має спрямовуватися на створення оптимальних умов для музичного розвитку особистості, забезпечення глибокого осягнення оркестрантами усіх складових навчальної програми: колективної та індивідуальної форм музичного навчання і спілкування; міжпредметних зв'язків і взаємодії різних видів мистецтва. Саме тому, в загальній проблемі виховання оркестрових виконавців особливо важливою є ланка проблеми керівництва процесом навчання. Її суть полягає у необхідності теоретичного і практичного дослідження процесу заняття й результату його сприймання вихованцями. Однією з головних тенденцій у даній проблемі є питання передбачуваних і стихійних (непередбачуваних) умов, які можуть сприяти або перешкоджати процесу навчання і виховання. Оскільки ефективність керівництва навчальним процесом залежить передусім від особистості керівника, особливого значення набуває вдосконалення теоретичної і практичної підготовки майбутніх керівників самодіяльних оркестрів народних інструментів.

* © Нелюбов Р. М., 2012

Дослідженням різних аспектів становлення і розвитку професійних і самодіяльних оркестрів народних інструментів займалися низка вчених (педагогів, музикантів, мистецтвознавців, фольклористів тощо). Праці Є. Бобровникова, Є. Бортника, Л. Гайдамаки, В. Гуцала, О. Незовибатька, І. Скляра, Г. Хоткевича, Л. Черкаського присвячені вивченню історії народного музичного інструментарію, шляхам його удосконалення. У наукових розвідках А. Гуменюка, П. Іванова, В. Комаренка, Мих. Лисенка, С. Марцинковського, Л. Носова розглядаються питання виникнення та формування українського оркестру народних інструментів. Є. Безп'ятов, В. Воєводін, О. Ільченко, В. Комаренко, І. Розумний, Є. Юцевич висвітлювали методiku роботи з народним оркестром, особливості його функціонування. В. Дейнега, Л. Дращиця, В. Гуцал, Д. Пшеничний порушували питання щодо створення репертуару для українського народного оркестру та специфіки виконавської діяльності. Попри значну кількість праць, присвячених проблемам даної сфери, помітно не вистачає комплексних досліджень, у яких було б простежено передумови виникнення, становлення, розвиток та культурно-історичну еволюцію оркестрів народних інструментів.

Метою статті є висвітлення проблем та перспектив колективного музикування у самодіяльних оркестрах народних інструментів, а також умов творчих проявів оркестрантів.

Оркестрове виконавство є одним із найефективніших засобів відтворення творів музичного мистецтва. У наукових та енциклопедичних виданнях поняття «оркестр» (від грецького слова *orchestra*) трактується як майданчик перед сценою в давньогрецькому театрі. У сучасному розумінні оркестр – це великий колектив музикантів, які грають на різних інструментах і разом виконують музичний твір, написаний для цього інструментального складу. Оркестром також називають сукупність музичних інструментів, на яких грають учасники колективу. Оркестри між собою відрізняються за інструментальним складом (однорідні і мішані) і за призначенням у музично-виконавській практиці (військові, естрадні та ін.) [4].

Головною категорією народно-оркестрового виконавства є поняття «оркестр народних інструментів». Оркестр народних інструментів – колектив виконавців на народних інструментах, які використовуються в автентичному або реконструйованому вигляді та історично побутують у культурі певного етносу. Принцип організації оркестру народних інструментів пов'язаний з національними особливостями музичної культури певного народу [1].

Народний оркестр, на відміну від симфонічного чи духового, не є інтернаціональним, єдиним і постійним щодо інструментарію, оскільки формується переважно за національними ознаками. У ньому використовуються музичні інструменти, які нація вважає невід'ємною частиною своєї духовної культури, своїми національними музичними інструментами.

Слід наголосити, що основною особливістю, яка вирізняє оркестр від будь-якого інструментального ансамблю, є групи однорідних інструментів, або їх ще називають сім'ями оркестрових інструментів. Сім'я музичних інструментів – це об'єднання всіх різновидів певного музичного інструмента (враховуючи основного представника). Вони об'єднані за основним конструктивним принципом і, як правило, ці інструменти однохарактерні за звучанням, але різні за розміром і регістровим розміщенням діапазону. Інструменти, з яких утворюються головні оркестрові групи, називаються основними, а ті, які не входять до цих груп, мають назву епізодичних [2].

На сьогодні в Україні побутують два типи оркестрів народних інструментів – струнно-смичковий і струнно-щипковий. Струнно-смичковий оркестр народних інструментів називають українським, а струнно-щипковий – академічним. Як бачимо, дослідники визначають назву оркестру саме за провідною групою колективу (струнно-смичкова або струнно-щипкова).

Історія створення і формування українського оркестру народних інструментів досить складна. Дослідження особливостей інструментального складу оркестру показало, що струнно-смичкові інструменти не завжди були провідною групою оркестру. Тому єдине, що

можна стверджувати, що український оркестр народних інструментів, як і аналогічні оркестри народів світу – це колектив виконавців на найбільш характерних для українського народного побуту музичних інструментах. Складовими оркестру народних інструментів обох типів є кваліфіковані виконавці, народний музичний інструментарій і репертуар. Обидва різновиди народного оркестру мають великі художньо-виражальні можливості. Інструментальний склад забезпечує використання всього музичного діапазону та розподіл теситурних можливостей, самостійність застосування оркестрових груп, різноманітну шкалу динамічних відтінків, технічну досконалість виконання.

Інструментальний склад оркестру народних інструментів відповідає принципу ефективного використання всіх музичних інструментів, які побутують в Україні. Кожен з типів народного оркестру є самобутнім інструментально-колеристичним ансамблем, у якому народний інструментарій відображає найглибші людські почуття, філософські думки і є фольклорним джерелом, яке живить українську оркестрово-виконавську культуру. Художні можливості народного оркестру визначаються кількісною стороною, різноманітністю наявного інструментарію з багатою палітрою тембрових сполучень, рівнем виконавської майстерності. Якість виконання оркестрової музики залежить від професійності колективу, але в оркестрі народних інструментів на неї впливає ще й інструментальний склад.

Основою українського оркестру народних інструментів є група струнно-смичкових інструментів. Її склад повністю збігається зі складом аналогічної групи в симфонічному оркестрі. Дерев'яні духові, струнно-щипкові (кобзи, бандури), ударні інструменти, цимбали та баяни тут застосовуються епізодично. Вітчизняні вчені визначають головні темброві характеристики українського народного оркестру: наявність чотирьох контрастних груп музичних інструментів; збалансованість оркестрових груп та автономність засобів художньої виразності; темброві характеристики струнно-смичкової групи та дерев'яних духових інструментів аналогічні із симфонічним оркестром; група кобз може виконувати основну мелодичну функцію або функцію акомпанементу; група бандур та цимбали надають звучанню специфічної колоритності; баяни розширюють темброві можливості, посилюють загальну звучність оркестру; група ударних інструментів доповнює виражальні можливості оркестру [4, с. 32].

Основною групою в академічному оркестрі народних інструментів є група струнно-щипкових інструментів (домровий секстет). До її складу входять шість різновидів чотириструнної домри (кобзи): перші та другі домри, альти, тенори, басы, контрабасы. Група балалайок складається з п'яти різновидів: прими, секунди, альти, баса, контрабаса і застосовується епізодично, головним чином у функції акомпанементу. Група баянів включає шість інструментів: ріссоло, перший, другий баян, баритон, бас, контрабас. Вона розширює технічні можливості оркестру як у високому, так і в низькому регістрах, використовується епізодично. Академічний (струнно-щипковий) оркестр має великі виконавські можливості, багатотемброву палітру, різноманітні можливості модифікації колориту звучання. На думку дослідників, основними тембровими характеристиками струнно-щипкового типу оркестру є: наявність чотирьох основних контрастних груп музичних інструментів, склад яких створює численні варіанти тембрових співставлень; кожна оркестрова група має досить виражальних засобів для виконання як окремого епізоду звучання, так і цілої частини музичного твору; конструктивні й акустичні дані інструментів дозволяють досягати різноманітних динамічних градацій, не втрачаючи тембрового забарвлення; головна домрова (кобзова) група має рівноцінне звучання як при мелодичному, так і при гармонічному викладенні музичного матеріалу; група балалайок може виконувати як самостійні художні завдання, так і основну акомпануючу функцію; група баянів збагачує тембровий контраст відносно струнно-щипкових інструментів, збільшує віртуозні можливості, посилює загальну звучність оркестру; використання різноманітного арсеналу групи

ударних інструментів забезпечує її рівноцінність з іншими оркестровими групами; дерев'яні духові інструменти, бандури та цимбали доповнюють темброво-виражальні можливості оркестру [4, с. 33].

Таким чином, сучасний оркестр народних інструментів – це раціонально сформований колектив, що характеризується удосконаленим музичним інструментарієм, жанрово-стильовою різноманітністю репертуару, значними художньо-виражальними можливостями і національним колоритом звучання.

Поряд із професійними оркестрами народних інструментів у народно-оркестровому виконавстві існують і навчальні оркестри подібного типу. Це колективи, які функціонують при музичних академіях, університетах культури, музичних училищах, училищах та коледжах культури тощо. Навчальні оркестри є творчими лабораторіями, у яких здійснюється експериментальна робота щодо формування інструментального складу, оновлення репертуару. Завдяки систематичній чітко спланованій навчально-виховній роботі підвищується виконавська майстерність оркестрантів. Творчій діяльності навчальних колективів притаманна орієнтація на професіоналізм зі збереженням найкращих академічних традицій оркестрового жанру.

Яскравим прикладом навчального колективу є оркестр народних інструментів Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського (створений у 1930 р.).

Провідною групою колективу є струнно-щипкові інструменти (кобзи: прими, альти, тенори, баси, контрабаси). До його складу також входять група балалайок, бандури, цимбали концертні, група духових інструментів – сопілка, флейта, баяни, група ударних інструментів. Оркестр має великі виконавські можливості та багатотемброву палітру звучання.

Ще одним навчальним колективом, творча діяльність якого привертає увагу музичної громадськості, є оркестр українських народних інструментів Львівської державної музичної академії імені М. В. Лисенка (створений у 1970 р.). Провідною групою оркестру є струнно-смічкові інструменти. До його складу також входять: сім'я сопілок, кларнети, епізодично – флейти, бандури, цимбали концертні, група ударних інструментів. Звучання оркестру характеризується стрункістю, злагоженістю, багатством тембральної палітри.

Дослідження і практичний досвід роботи останніх років свідчить про те, що педагогічні можливості самодіяльної художньої творчості з огляду на низку об'єктивних і суб'єктивних причин використовуються не в повному обсязі. Тому виникає цілком закономірна потреба в коригуванні (уточненні) принципів і методів керівництва самодіяльними народно-інструментальними колективами. Особливої актуальності зазначена вище проблема набуває в суперечності між якісним вирішенням художньо-виховних задач і розвитком індивідуального виховання. Наслідки цієї проблеми пов'язані з недостатньою теоретичною методично-практичною базою та недосконалістю процесу виховної роботи в самодіяльних оркестрах народних інструментів, консерватизмом організаційних форм тощо. Зазвичай, навчальні програми переписують з колишніх радянських посібників не беручи до уваги сучасні вимоги. Це і є головною проблемою самодіяльних оркестрів народних інструментів.

З метою підвищення соціально-педагогічної ефективності та розвитку колективного народно-інструментального виконавства необхідно запровадити методику організації навчально-пізнавальної та соціально-культурної діяльності, яка спирається на динаміку зацікавленості народно-інструментальною музикою, враховуючи соціально-психологічні та психофізіологічні характеристики учасників, орієнтуючись на виявлення і розвиток індивідуальних здібностей кожного вихованця.

В даному випадку колективне народно-інструментальне виконавство постає як поліфункціональне явище, як синтез мистецтва, виховання та соціосупільної діяльності. Дана

система, по-перше, максимально відповідає природі художньої самодіяльності; по-друге, сприяє розвитку індивідуальності учасників, дозволяє найповніше реалізовувати пізнавальну, комунікативну і ціннісно-орієнтаційну активність студентів у навчальному, виконавському, соціально-організаційному та репродуктивно-творчому аспектах життєдіяльності оркестру народних інструментів; по-третє, стимулює інтерес студентів до гри у самодіяльному оркестрі народних інструментів.

Методика роботи з самодіяльним оркестром народних інструментів включає в себе: формування стійкої зацікавленості студентів до колективного музикування у оркестрі народних інструментів; поетапну реалізацію бажання студентів до пошуку себе і самоствердження у всіх видах колективної діяльності з урахуванням психофізіологічних характеристик студентів та їх індивідуальних здібностей; інтенсифікацію навчально-виховної роботи на ґрунті використання прогресивних методик, дозволяючи збільшити об'єм та якість колективного музикування; організацію багатовекторного і багатопредметного оркестрового життя та соціокультурної діяльності, з пошуково-творчими елементами, включаючи різноманітні види і жанри разом з формами внутрішнього та зовнішнього напрямів роботи; створення позитивного мікросередовища з метою створення психологічного комфорту в музичній діяльності студентів.

Таким чином, педагогічне керівництво навчальним процесом має специфічний характер, оскільки керівник-викладач має не тільки знати методи керівництва, а й володіти педагогікою як мистецтвом, бути артистом, який прищеплює у дітей любов до музичного інструмента, ансамблю, оркестру і музики в цілому, наповнює їх естетичною радістю, впливає на них передусім власною майстерністю гри на музичному інструменті тощо. Сила образного слова педагога, яке супроводжує навчальний процес, має вирішальне значення для виховного впливу в творчому колективі.

Отже, орієнтація навчальних колективів на репертуар українських композиторів, певна стабільність інструментального складу, злагоженість оркестрового звучання, компетентне керівництво оркестром є запорукою високої виконавської майстерності оркестру і наближенням його за своїми характерними ознаками до професійного.

Список використаних джерел

1. Давидов М. Історія виконавства на народних інструментах. (Українська академічна школа): підруч. [для вищ. та серед. муз. навч. закл.] / М. Давидов. – К. : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2005. – 420 с.
2. Дейнега В. Музичний інструментарій як показник специфіки оркестру народних інструментів / В. Дейнега // Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. – К., 2002. – Вип. 22. – Кн. 8. – С. 119–129.
3. Ільченко О. Народне оркестрове виконавство: аматорство і проблеми художності: монографія / О. Ільченко / Відп. ред. А. Лащенко. – К. : КДІК, 1994. – 116 с.
4. Музыкальный энциклопедический словарь / [гл. ред. Г. Келдыш]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 672 с.
5. Черкаський Л. Українські народні музичні інструменти / Л. Черкаський. – К. : Техніка, 2003. – 264 с. – (Народні джерела).
6. Юцевич Є. Оркестр народних інструментів / Є. Юцевич, Є. Безп'ятов. – К. : Мистецтво, 1948. – 110 с.

In this article the problems are examined and the prospects of amateur orchestras of folk instruments are illuminated. The idea of collective playing as pre-conditions of creative displays of bandsmen is also reasoned.

Key words: *amateur orchestra of folk instruments, folk-instrumental collective playing, guidance by an orchestra, musically-aesthetic education, creative capabilities.*